IL-QABAR TA' SAN ĠAKBU FIL-WIED TA' KEDRON

L-aħħar darba rajn x'kiteb Ewsebju ta' Kajsarija fuq il-mewt u d-difna ta' San Ġakbu; kitba li hu ħadha minn fuq tnejn min-nies: Flavju u Eġesippu; tal-ewwel, Flavju, semma sewwa ż-żmien li fih San Ġakbu kien maqtul (bejn il-mewt ta' Festu, il-ħakem Ruman tal-Jehudija u l-wasla ta' Albinu, li laħaq warajh; mela fis-sena 62), u tat-tieni, Eġesippu, semmaqal ukoll li San Ġakbu kien midfun qrib it-Tempju fejn kien imħaġġar, u li l-piramda ta' fuq qabru, damet wieqfa hemm sa żmien l-Imperatur Hadrijanu (1). Li qal san Ġlormu jiswa ħafna, għax minnu jingħaraf li għal ħabta tas-seklu IV, meta għebet il-piramda ta' taħt il-kantuniera tat-Tempju, il-qabar ta' San Ġakbu beda jitwera fil-ġenb l-ieħor tal-wied

Ġerusalem, Wied ta' Kedron. Jidhru, fil-bgħid, il-qabar ta' Beni-Heżir, u l-Piramda tiegħu, li taħtha kien midfun il-ġisem ta' San Ġakbu.

ma fejn u kif dal-qaddis inqatel u ndifen. Il-lum sa naraw xi ħaġa fuq iż-żewġt oqbra ta' San Ġakbu, l-aktar fuq dak il-qabar minnhom li għadu kemm raġa' nkixef, ġewwa l-Wied ta' Kedron, qrib Ġerusalem.

San Ġlormu (331-420) gemgem li fi żmienu xi Nsara kienu jemmnu li San Ġakbu kien midfun f'Ġebel iż-Żejtun (*in montem Oliveti*), u żied jgħid li l-fehma tagħhom kienet imqarrqa u fi djul il-muntanja li jgħidulha Ġebel iż-Żejtun. U dan li qal San Ġlormu hu minnu għax dawk in-nies li marru jżuru l-Palestina ftit wara daż-żmien isemmu dejjem il-qabar ta' San Ġakbu f'xifer il-muntanja. Hemm kitba qadima ta' wieħed jismu Teodosju li tfiehem kif kienu jaħsbu n-nies ta' dik il-ħabta u hekk saret din il-bidla min-naħa l-waħda għall-oħra tal-wied (2). F'din il-kitba Teodosju jgħid li

l-qaċċata tat-Tempju li min fuqha l-Lhud xeħtu lil San Ġakbu, kienet ix-xewka jew kantuniera tas-sur Qibli-Xerqija (south-eastern) li tagħti għal fuq in-naħa li kienu jgħidulha l-Ofel; imma l-qabar li kienu jemmnu ż-żawwarin huwa l-piramda kbira maqtugħa mill-blat, imsemmija l-lum il-*qabar ta' Żakkarija*, li tmiss mal-katakombi żgħir tal-oqbra ta' Beni-Hezir.

Imma x'kienet sewwa l-istorja ta' dil-bidla? L-istorja hija din li sa ngħidu hawnhekk.

l-wied, kemm joqogħdu, u bdew jgħixu hemm ukoll. Ġara li wieħed minn dawn l-Eremiti, jismu Epifanju, li kien jgħix f'girna, ħolom li qiegħed jara lil San Ġakbu li amarlu li jħaffer taħt girnietu, u jaqla' minn hemm il-għadam tiegħu (ta' San Ġakbu) u ta' żewġ qaddisin oħra: San Żakkarija u San Xmun. Epifanju meta qam fil-għodu, billi dik ma kenitx biċċa xogħol li sata' jagħmilha waħdu, mar għand l-Isqof Ċirillu, ta' Ġerusalem, u qallu x'kien ħolom, u talbu jibgħat in-nies biex jagħmlu x-xogħol. Imma

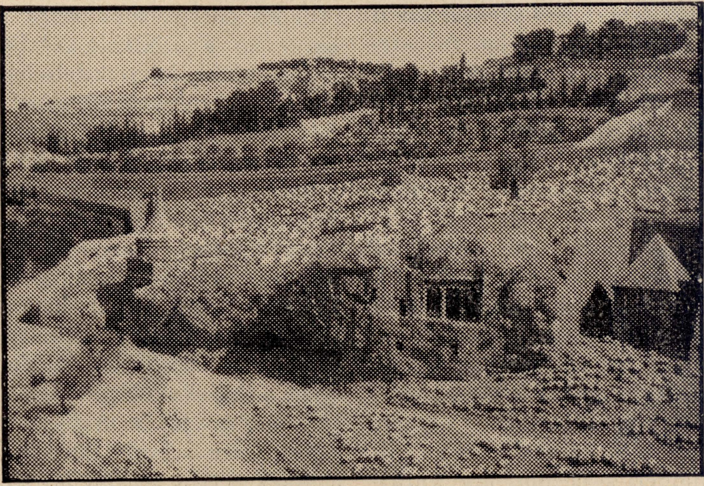

Ġerusalem, Wied ta' Kedron. Jidher il-qabar ta' Beni-Ħeżir, u ftit 'il hawn minnu il-Piramda ta' Żakkarija, li taħtha nsab il-qabar ta' San Ġakbu. Tidher bit-taraġ tagħha mgħotti bl-oqbra tal-Lhud, kif kienet qabel ma sar it-taħfir.

Wara żmien Kostantinu, il-Wied ta' Kedron (jew il-Wied ta' Ġosafat, għax dawn żewġ ismijiet, imma huma wied wieħed) imtela bl-Eremiti. Għax hemm jinsabu għadd ta' oqbra qodma tal-Lhud, imħaffra fil-blat wieqaf, u l-Eremiti sabuhom lesti u marru joqogħdu fihom. Oħrajn, imħajjrin minnhom bnew grieni żgħar, ġewwa

l-Isqof Ċirillu ma emmnux u ħasbu li kien qiegħed iħoss rasu. Għalhekk keċċieh minn quddiemu u wissieh li ma jerġax imur 'l hemm.

Il-lejl ta' wara Epifanju raġa' ħolom; u fil-ħolma San Ġakbu qallu: "Naf li l-Isqof keċċiek u ma riedx jemmnek, imma taqtax qalbek għal daqs hekk. Ara x'għandek tagħmel:

mur sa Elewteropli (3), saqsi għal wieħed għani, mixhur, jismu Pawlu, u meta ssibu, għidlu kollox. Dak jemmnek u jagħtik kull ma teħtieġ". Epifanju hekk għamel; u Pawlu tah irġiel għax-xogħol u flus għan-nefqa. U meta kien ilhom iħaffru ftit, it-tliet iġsma sabuhom ta' bil-ħaqq.

Meta l-iġsma tal-qaddisin insabu, Epifanju bagħat jgħid lill-Isqof Ċirillu. L-Isqof niżel malajr minn Ġerusalem u ħa dawk l-iġsma, u żammhom fil-Knisja tiegħu ta' fuq Sijon. Meta sama' dan Pawlu ġie minn Elewteropli, bena kappella fil-wied li semmieha *Martyrium* (jiġifieri *xhieda*) u ħa dawk l-iġsma minn Sijon bil-purċissjoni, u difinhom hemm. Dan il-bini ta' Pawlu baqa' jissemma fi żmien il-Biżantini, fil-Liturġija tagħhom, meta jsemmu l-festa li kienet issir fil-Wied ta' Kedron lil dawn il-qaddisin.

Ma nistgħux inkunu nafu sewwa kif kien il-*Martyrium* li bena Pawlu fil-Wied ta' Kedron, għax dawk li rawh fi żmien il-Biżantini u l-Għarab, fil-kitba tagħhom ma jsemmuhx għajr fuq-fuq. Biex tkun taf xi ħaġa sewwa fuq il-kappella li kienet hemm, trid tfittex il-kitba ta' żmien il-*Crociati*, jiġifieri s-Salibin, jew warajhom. Imma hekk ukoll ma tistax taf jekk fi żmien is-Salibin kienx għadu wieqaf il-*Martyrium* ta' Pawlu ta' Elewteropli, jew kien hemm knisja oħra mibnija mill-ġdid. Il-biċċiet tal-kolonni li nstabu f'posthom huma Biżantini, imma dan mhux biżżejjed biex tgħid li l-bini tiegħu kien baqa' wieqaf sa dak iż-żmien.

L-ewwel tifsira tajba fuq il-qabar ta' San Ġakbu fi żmien is-Salibin, kitibha wieħed żawwar jismu Teodoriku. Dan, fil-kitba tiegħu, jgħid hekk: "Tidħol il-kappella tal-qabar ta' San Ġakbu minn bieb in-naħa tax-Xmiel (north), u fuq il-qabar tiegħu hemm din il-kitba:

DIC LAPIS ET FOSSA
CUJUS SUNT QUAE REGIS OSSA?
SUNT JACOBI JUSTI
JACET HIC SUB TEGMINE BUSTI

(Jiġifieri: *Għid, ħaġra u ħofra, Ta' min hu l-għadam li inti tħares? Hu ta Ġakbu s-Siedaq, li mimdud hawn taħt l-għatu tal-qabar*). Il-kappella hija ta' għamla mdawwra; isfel wiesgħa u fuq dejqa; wieqfa fuq tmien kolonni, u mżejna bi tpinġijiet sbieħ" (4). Xi mitejn sena wara semmieha aktar ċar Fra Nikola ta' Poggibonsi, li fost kliem ieħor kiteb hekk: "Innaħa tal-lemin, żewġ passi 'l barra miċ-ċelel li semmejt, hemm il-knisja ta' San Ġakbu, li hi kollha ġebla waħda, maqtugħa bħal djamant (5). Minn ġewwa mħaffra, għax hemm żewġ knejjes, knisja fuq oħra, u l-knisja ta' taħt magħmula ħnejja. Lejn ix-Xerq (east) hemm il-blata ħajja li fquha San Ġakbu qagħad jitlob wara li Ġesù kien midfun, u wieħed li la jiekol anqas jixrob sa kemm ma jarġax jarah ħaj mill-ġdid. U hemm Ġesù deherlu nhar il-Ħadd (6). U wara li San Ġakbu miet... l-Ixirka tiegħu ħaduh b'qima kbira, u f'dak l-imkien fejn kien qagħad jitlob, hemm difnuh. U minn hemm wara ttieħed Kostantinopli..." (7).

Għalkemm dawn it-taħbiriet huma mwaħħrin, għandhom siwi kbir; għax minnhom nafu sewwa fejn kien il-qabar ta' San Ġakbu, u fejn kienet il-kappella u ċ-ċelel tal-Eremiti li kienu jgħixu ma' dwarha, li kien bena Pawlu ta' Elewteropli Imqar kieku l-Knisja l-imdawwra li jsemmu ż-żawwara kienu bnewha s-Salibin, la kienet fuq il-qabar ta' San Ġakbu, jiġi

minnu li kienet imbniet fuq il-*Martyrium* ta' Pawlu ta' Bejt Ġibrîn.

U dan ukoll għandu s-siwi tiegħu; għax minnu nistgħu nafu x'inhuma l-fdalijiet li nkixfu ftit ilu quddiem il-Piramda. Il-qabar li nstab imħaffer taħt it-tarġiet tal-Piramda, li jgħidulha l-qabar ta' Żakkarija, bil-fdal ta' kappella quddiemu, huwa ċert il-qabar ta' San Ġakbu, imsemmi miżżawwarin tal-antik.

It-taħfir ta' quddiem il-qabar ta' Żakkarija ġewwa l-Wied ta' Ċedron kien immexxi minn John Marco Allegro (8), f'Jannar u Marzu-April tas-sena 1960. Aħna hawnhekk inħallu barra t-tifsir fuq il-fdalijiet taċ-ċelel tal-Eremiti, u nsemmu l-fdal tal-qabar ta' San Ġakbu biss.

* * *

Il-fdal tal-qabar fin-naħa tal-Għarb (west) tal-Piramda hu ta' żewġ xorta: għar żgħir, imħaffer taħt it-tarġiet tal-Piramda u fdal ta' bini (il-kappella) bil-ħitan.

Jidher ċar li l-qabar taħt it-tarġiet, kien imħaffer wara l-qtugħ tal-Piramda, għax bih, id-dehra sabiħa u serja tagħha, tħassret mhux bi ftit. Dal-qabar kien miksi kollu bit-tikħil abjad, li għad fadal irqajja minnu fuq wiċċ il-blat. In-naħa tax-Xerq hemm imħaffra *apside* żgħira, bħal niċċa, fejn aktarx li kien hemm artal, u taħtu l-għadam ta' San Ġakbu. Bejn il-qabar u l-kappella hemm mogħdija b'żewġ ħitan, li tidher li kienet ħaġa waħda mal-qabar. Il-ħitan tal-kappella u tal-mogħdija kienu wkoll miksija bit-tajn abjad. Il-bini tal-kappella xorta waħda bħal bini taċ-ċelel tal-Eremiti ta' ma' dwarha. Fl-art tal-kappella u tal-mogħdija jidher il-blat, immejjel mix-Xerq għal Għarb. Instabu wkoll hemm biċċiet ta' kolonni Biżantini maqtugħin minn ħaġar roża li setgħu kienu tal-*Martyrium* li bena hemm Pawlu. Jixbħu lill-kolonni tal-Bażilka tat-Twelid, f'Betlehem.

Fil-qasir: il-fdalijiet li nsabu fl-1960, quddiem il-Piramda ta' Żakkarija fil-Wied ta' Kedron, juru li (a) il-bċejjeċ tal-kolonni li nstabu fil-post huma ta' żmien il-Biżantini, mela aktarx huma tal-*Martyrium*, li bena Pawlu ta' Elewteropli (b), il-fdal l-ieħor, ta' ħitan, bjar, ċelel u qiegħan, huma tad-Dejr żgħir ta' ftit żmien qabel is-Salibin. Hekk ukoll huwa l-fdal li għandu x'jaqsam mal-qabar. Dan ukoll juri l-fdal ta' madum moħmi li bih l-art miksija f'xi nħawi, magħruf li hu ta' żmien l-Imperatur Kostantinu Monòmaku (1042-1054).

Minn hekk jidher li dak il-qabar imħaffer taħt it-taraġ tal-Piramda kien magħmul minn Pawlu ta' Elewteropli biex fih jitqegħdu l-iġsma ta' San Ġakbu u ż-żewġ qaddisin l-oħra, u wara kien imsewwi u msebbaħ fi żmien is-Salibin. Fl-aħħar intelaq u ntesa wara li l-Art Imqaddsa waqgħet taħt is-setgħa tal-Misilmin.

Abuna Jagħqub.

(1) De Viris Illustribus. Patr. Lat. 23. c. 613.

(2) Sanctus Jacobus quem Dnus manu sua Episcopus ordinavit, de pinna Templi praecipitatus est et fullo eum occidit, et positus est in Monte Oliveti. (Geyer, Itinera Hierosolimitana saec. III-VIII. L-aktar ħaġa probabli hi li din il-bidla saret ħtija tal-kelma "pirâmida". Billi l-qabar ta' San Ġakbu kien fil-wied ta' Kedron, u kellu fuqu *pirâmida* (tal-ġebel) u billi f'dak il-wied in-nifsu, in-naħa l-oħra, quddiem il-qabar ta' San Ġakbu sew, hemm il-mawsulew tal-katakombi ta' Beni Heżîr, u s-saqaf tal-mawsulew għamla ta' piramda wkoll (kif jidher fiż-żewġ ritratti li ġibna fil-ħarġa ta' qabel din, ff. 24 u 25), meta tneħħiet

il-pirâmda tal-ġebel minn fuq il-qabar ta' San Ġakbu, f żmien Hadrijanu,, in-nies bdew jaħsbu li l-Qabar ta' San Ġakbu kien taħt il-pirâmda *tal-blat,* tal-mawsulew ta' Beni Heżîr, għax din qegħda fil-wied ta' Kedron ukoll. U għal hekk Pawlu ta' Elewteropli ħaffer it-taraġ tal-piramda u difen hemm l l San Ġakbu, biex ikompli mat-twemmin tan-nies.

(3) Dak iż-żmien kienet belt kbira. Ħaduha l-Għarab fis-796. Il-lum raħal żgħir jismu Bejt-Ġibrin.

(4) T. Tobler. Theodorici l bellus de Lcis. Sctis.

(5) Irid ifisser il-għamla tas-saqaf tal-Piramda. Ara r-ritratt.

(6) San Luqa jsemmi (XXIV, 18) li wieħed miż-żewġ dixxipli li kienu sejrin Emmaws, u għarfu li Ġesù wara li qam mill-mewt, *waqt li kiser il-ħobż,* kien jismu Kleöfa. U San Pawl, li kien jinqeda bl-Evanġelju li kiteb San Luqa, jisemmi li Ġesù wara l-qawma tiegħu, deher lil Ġakbu (I Kor., XV, 7) u ħafna santi Padri jgħidu hekk ukoll. Dan jiġiegħel lil min jaħseb li l-kelma *Kleöfa* ma hix għajr it-taħsir tal-kelma *Ħlâfi* (il-Griegi ma għandhomx ittra "h" ħoxna, għalhekk kitbuha "k"), li kien il-laqam li bih kien magħruf San Ġakbu f'ħajtu. Jekk inhu hekk (kif aktarx) id-dehra ma kenitx fil-Wied ta' Kedron, ħdejn Ġerusalem, imma bgħid minnha ħafna, in-naħa tal-Għarb tal-belt.

(7) Libro d'Oltramare (1346-1350).

(8) Ara l-ktieb ta' John Marco Allegro: "The Treasures of the Copper Scroll", u l-gazzetta Ingliża "Daily Mail", Mejju 1960, serial jismu: "Gold Hunt in the Holy Land", minn Ralph Izzard.

MUNTANJA... SARET KTIEB!

Tas-sew taf; m'iniex ngħid hekk biċ-ċajt; muntanja, tal-blat; twila 20 mil, u għolja 9,700 xiber fuq wiċċ il-baħar; iżżomm is-silġ fuqha s-sena kollha; jgħixu fuqha l-bhejjem waħxija: djieb, gilep u orsijiet, u... saret ktieb! M'hux saret xi ktieb kbir: saret ktieb minn dawn li żżomm f'idejk u taqra fih. Ara kif.

Din il-muntanja kbira qegħda fil-Feniċja. Billi s-silġ ta' fuqha, abjad u jlellex, sajf u xitwa, jidher minn ħafna mili bgħid, u billi l-ħalib magħqud (bħal baqta), abjad bħas-silġ, in-nies ta' hemm jgħidulu *leben*, lil din il-muntanja bis-silġ abjad fuqha, semmewha mill-qedem nett Ġebel Libnân, jiġifieri: Muntanja Bajdanija; jew Ġebel Bajdân. U mħabba din il-muntanja, il-pajjiż kollu bdew jgħidulu: *Ġebel Libnân*, u għal ħeffa, *Ġebel* biss. Tarġa' kif kienet id-drawwa tal-antik, il-belt il-kbira ta' dik l-art semmewha "Ġebel", u tissemma kemm il-darba fil-kitba tal-Griegi tal-qedem u msemmija wkoll fil-Kotba Mqaddsa, fil-Ktieb ta' Ġożwè, XIII, 5, ta' Ħeżekiel, XXVII, 9, fit-Tielet Ktieb tas-Slaten V, 18, u fis-Salmi, LXXXII, 8. Il-Griegi, lil dil-belt, għawġulha isimha kif jaqbel lil-lingwa tagħhom, u semmewha *Giblos*, u wara żmien bidlulha l-"G" u għamluha *Biblos*.

Din il-belt ta' Biblos (jew Ġebel) kienet fuq xatt il-baħar, u l-Eġizzjani kienu jmorru hemm jbiegħu l-bordi, jew *papiri* lil Feniċi, u l-Feniċi kienu jaħdmuhom u jagħmluhom kotba u jbiegħuhom fl-artijiet tal-Greċja. Għal hekk, billi l-kotba kienu jiġu minn Biblos, il-Griegi, ktieb semmewh *biblos*, kif għadu jissemma sal-lum.

Mela: l-art tal-Feniċja kollha, imħabba l-muntanja kbira li fiha, issemmiet *Ġebel*, u hekk ukoll issemmiet il-belt il-kbira tagħha. Il-Griegi lil dil-belt, minn "Ġebel" semmewha "Biblos". Billi l-kotba tal-bordi kienu jsiru f'din il-belt, ktieb bdew jgħidulu *biblos* ukoll. Hekk, *Muntanja, saret ktieb*!